

> LARS EBERT

Dé waarheid over de ge- schiedenis bestaat niet

Overpeinzing naar aanleiding van
Kunstenaars van de Kultuurkamer

Het verleden is geen waarheid die erkend moet worden, maar even turbulente materie als ons heden. Vanuit dat uitgangspunt organiseert cultureel centrum Castrum Peregrini, ontstaan in de Tweede Wereldoorlog, een programma over de spanning tussen herinneren, vergeten en identiteit. Vanuit hetzelfde uitgangspunt schreef Claartje Wesselink *Kunstenaars van de Kultuurkamer*. Haar boek schijnt licht op hoe het collectieve geheugen werkt.

> Drs. Lars Ebert is theoloog. Vanaf 2003 is hij in verschillende functies verbonden aan stichting Castrum Peregrini in Amsterdam, sinds 2009 als programma-coördinator. Hij werkt tevens in internationale projecten op het snijvlak van cultuur en onderwijs.

Foto: Marijn Bax

Er is weinig geschreven over de tegenstelling 'goed' en 'fout' onder beeldend kunstenaars gedurende de bezetting van Nederland. Niet vreemd wellicht, als je het boek *Kunstenaars van de Kultuurkamer* van Claartje Wesselink leest. Zij toont hierin aan hoe complex de verhouding tussen artistieke, persoonlijke en politieke overtuigingen van kunstenaars is en was, en hoe moeilijk het is om te bepalen wie goed en wie fout was in de oorlog.

Wesselink belicht het thema collaboratie en verzet tot 1945, maar ook het beeld ervan in de naoorlogse jaren, tegen de achtergrond van kunsthistorische inzichten over (neo)realisme, surrealisme en abstracte kunst. Ze schetst een verrassend beeld van de tijdgeest in Nederland en maakt inzichtelijk hoe de esthetische opvattingen van het nationaalsocialisme geen breuk betekenden met de heersende esthetische opvattingen in het Nederland van voor de bezetting.

Zij toont aan dat bij menig kunstenaar de artistieke en politieke houding met elkaar waren vergroeid. Zo werd na 1945 abstracte kunst gezien als 'goed want uit verzet tegen de bezetter gegroeid'. Realisme daarentegen was en bleef verdacht en sommige 'goede' kunstenaars werden snel vergeten omdat zij realistisch schilderden. Een sprekend voorbeeld is de abstracte kunstenaar Karel Appel. Hij gold als 'goed'. Dat hij met het nationaalsocialisme had aangepapt, werd al snel vergeten.

Castrum Peregrini | Voor kunstinstellingen als Castrum Peregrini speelt herinnering een centrale rol. Castrum Peregrini is een pand aan de Herengracht in Amsterdam. Het zit vol geschiedenis, vol verhalen en vol mysteries. Kortom: vol herinneren en vergeten. Als onderduikplek is het bekend geworden door kunstenaars Gisèle van Waterschoot van der Gracht (1912-2013) die daar in 1940 op 28-jarige leeftijd een

De 100-jarige Gisèle d'Ailly van Waterschoot van der Gracht liet zich in 2012 vereeuwigen in haar atelier aan de Herengracht.

Foto: Jordi Huisman

etage huurde. Al snel stelde ze deze als veilig verblijf ter beschikking aan de uit Duitsland afkomstige dichters Wolfgang Frommel en zijn pupillen. In eerste instantie werd haar kleine appartement een schuilplek zoals er honderden waren in bezet Nederland. Uniek was misschien dat de jongeren zich onder leiding van Wolfgang en Gisèle intensief met kunst bezighielden en zo niet alleen fysiek maar ook mentaal overleefden.

Na de oorlog bleef deze woongemeenschap bestaan en stelden de bewoners hun leven in dienst van de kunst en de literatuur. Ook in vrijheid bleven ze dus bezig met wat in bezettings- en onderduiktijd hun leven redde: kunst, cultuur, vriendschap. Gisèle verbeeldt misschien het meest sprekend de geschiedenis van het pand. Ze overleed er in 2013 op honderdjarige leeftijd. Wat ze ons nalaat zijn interieurs, kunst en voorwerpen die deze rijke geschiedenis tastbaar maken. Literatuur- en cultuurwetenschapster Aleida Assmann merkte bij een recent bezoek aan Castrum Peregrini terecht op: de getuigen sterven uit, de voorwerpen worden stil, ons geheugen over deze tijd trekt zich terug in archieven en kan alleen door herinterpretatie wakker gehouden worden.

Castrum Peregrini zet deze herinterpretatie in door een ander perspectief in te nemen. We kijken niet vanuit het heden op het verleden, net zomin als we proberen vanuit het verleden het heden te begrijpen. Het gaat ons veel meer om het verkennen van universele thema's zoals vrijheid, vriendschap en cultuur en het gebruiken van onze eigen geschiedenis als inspiratiebron. Zo willen we ons laten verrassen en uitdagen. Het verleden is in deze insteek geen waarheid die erkend moet worden, maar even turbulente materie als ons heden. De roep 'nooit meer' als antwoord van

Castrum Peregrini-voorzvrouw Gisèle in brons vastgelegd.

Foto: Jordi Huisman

latere generaties op de Holocaust, krijgt dan hedendaagse en verrassende vormen door het besef dat de bedreiging van vrijheid en menselijkheid er vandaag de dag anders uit kan zien dan in de jaren 40.

Schoon verleden | Gisèle was geen lid van de Cultuurkamer, tegen het advies van haar mentor Adriaan Roland Holst in. Ze wees zelfs het prestigieuze voorzitterschap van de sectie glas-in-lood die de bezetter haar aanbood af. Dat ze ook nog onderduikers had bewijst dat ze *goed* was. De stijl van haar werk daarentegen was figuratief, expressionistisch, geïnspireerd door Beckman, de Bergensche kunstenaars en de Limbursche school waartoe ze gerekend werd. Een van haar onderduikers zat eerst bij haar vriend Charles Eyck, waar later, leren we van Claartje Wesselink, Willem Sandberg ondergedoken zat. Dezelfde Sandberg die na de oorlog het realisme van Charles Eyck verdoemde. Hier toont Claartje Wesselink mooi aan hoe de publieke opinie artistieke en politieke houding als analoog zag om daaruit verrassende conclusies over de kunstenaar zelf te trekken: abstractie in de kunst was goed en het figuratieve fout.

KORT EN BONDIG

breed	● ● ● ● ● ● ● ●	specialistisch
praktisch	● ● ● ● ● ● ● ●	theoretisch
visueel	● ● ● ● ● ● ● ●	tekstueel
dun boek	● ● ● ● ● ● ● ●	dikke pil
nachtkastje	● ● ● ● ● ● ● ●	bureau

Met een duidelijk schoon verleden bleef Gisèle na de oorlog als schilder, glazenier en vormgever figuratief werken; ze ging in tegen het naoorlogse paradigma en maakte het zichzelf daarmee niet makkelijk. Voor mij toont het een houding die voor haar kenmerkend was: handelen uit een universele interesse voor de mens, zijn vrijheid, zijn liefde, zijn kunst – niet ideologisch, niet religieus, niet programmatisch gemotiveerd. Het voorbeeld van Gisèle toont aan hoe je ‘goed’ en ‘fout’ voortdurend opnieuw en zeer zorgvuldig moet observeren.

Claartje Wesselink maakt ons ervan bewust dat wij – ook al pretenderen wij dat – nooit waardenvrij op zoek kunnen gaan naar de waarheid van de geschiedenis. Die is te allen tijde een constructie, waarin hermeneutiek, tijdgeest en macht een rol spelen. Als de generatie van ooggetuigen uitsterft, ontstaat een nieuwe dynamiek in het collectieve geheugen. Zelfs als wij, met afstand en een zuivere blik en zonder een aantoonbaar interesseconflict, historisch-kritisch naar het verleden kijken op basis van bronnen, maken we altijd keuzes. We herinneren ons altijd bewust of onbewust het ene, en het andere niet. Het loont de moeite om ons van deze mechanismen van herinneren en vergeten bewust te worden. Om ons af te vragen hoe wij vandaag de dag met begrippen als goed en fout moeten omgaan in een organisatie die erfgoed als levende materie beschouwt, met kunstenaars werkt en maatschappelijke vragen stelt. Is de vraag naar het juiste leven en de juiste houding momenteel de sleutel? Waar zitten tegenwoordig de ‘foute’ en de ‘goede’ mensen en hoe verhoud ik me tot hen? Het begrip cultureel geheugen toont aan hoezeer cultuur en identiteit onlosmakelijk met herinneren en vergeten verbonden zijn. Cultuur bestaat niet zomaar; zij is de som van een proces van voortdurend nieuwe keuzes maken, individueel en met zijn allen.

Zeitgeist | Als culturele instelling is Castrum Peregrini met hedendaagse kunstenaars en intellectuelen een tweejarig programma gestart dat draait om de vraag hoe de maatschappij positief om kan gaan met de spanning tussen herinneren, vergeten en onze identiteit. In dit programma zou ook Claartje Wesselink goed passen als spreker, om met ons publiek – he-

Als abstracte kunstenaar gold Karel Appel als ‘goed’. Dat hij met het nationaalsocialisme had aangepapt, werd al snel vergeten.

dendaagse makers – te komen praten. Het lijkt cruciaal om te begrijpen dat de keuzes van kunstenaars in tijden van bezetting niet los te zien zijn van hun context. Dat een collectieve publieke opinie, ook na de oorlog, al snel weer selectief herinnert en waarden definieert, toont mechanismen die we ook nu weer kunnen herkennen. In landen waar onderdrukking heerst, in posttraumatische samenlevingen en ook hier in Europa, waar het debat over de rol van de kunstenaar bepaald wordt door de heersende frames van politiek en media.

Kunstenaars en intellectuelen spreken vandaag de dag een andere taal dan kunstenaars die zich wel of niet in de Kultuurkamer inschreven. Maar ook die laatsten reageerden op de Zeitgeist, ook zij waren om goede of slechte redenen opportunisten, om goede of slechte redenen buitenstaanders. Het historisch perspectief levert echter geen automatische analogie met de huidige discussies. We kunnen ons niet meer inleven in het verleden – de afstand is te groot, de ervaringswerkelijkheid van toen ontbreekt ons. We kunnen wel proberen zo veel mogelijk aspecten te verhelderen door degelijk onderzoek te doen en bronnen te raadplegen, en onvermijdelijk ook door te interpreteren en keuzes te maken. Claartje Wesselink toont hoe dat kan. <

Claartje Wesselink, *Kunstenaars van de Kultuurkamer, Geschiedenis en Herinnering*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2014, ISBN 9789035140615, € 24,95.